

TUDOMÁNY.

HÉBER FELJEGYZÉS RÁKÓCZI KURUCZAIRÓL.

Apró, kicsinyes adatok alapján épül fel a magyar zsidó hitközségek XVIII. századbeli története. Mint a fővenytengerből kimossák az aranyport, oly nagy fáradsággal kell szemenként összehordani az egyes adatokat régi okiratoknak, könyveknek s feljegyzéseknek tömkelegéből. S ha látjuk, hogy még oly kitűnő gyűjteményben is, aminő »Magyarország vármegyéi és városai«, mely a legkülönfélébb szempontból tárgyalja a megyéknek s minden egyes kaszinójának történetét, a zsidóság történetének úgyszólván hely nem is jut s nemhogy új anyagot nyernénk, hanem az ismert adatok sincsenek felhasználva: ¹⁾ tudatára jutunk annak, hogy felekezetünk férfiainak kell e feladatot elvégezniök, melynek egyetlen jutalma a munkánk irányában teljesített kötelességnek tudata lesz. Még oly kevés az eddig elért eredmény, hogy a csekélység közlése sem felesleges s így megérdemli a közlést az a pár sor is, melyet Bürgl Sámuel a velencei kiadású (1566) Jalkut Simeoni példányára rótt, hogy későbbi időkben is megemlékezzék a kurucz időkre.

A feljegyzés írója nem ismeretlen. Mint maga írja, Frankfurt a. M.-ből származott Budára Oppenheimer Sámuel

¹⁾ Abauj-Torna monográfiájában hiába keressük azt a kultur-történetileg nevezetes tényt megemlítve, hogy Abauj-Szántónak már a XVIII. század nyolczvanas éveiben zsidóiskolája volt, Barsmegyénél szó sem esik a zsidókról, kik már a XVII. században laktak a megye területén, a nagyváradi hitközség (Biharmegye) történetírója hírét sem hallotta községe első rabbijának. »Elég, a példa fáj.«

megbizottja gyanánt, kinek I. Lipót már 1699-ben megengedte, hogy a közel három évtizedig zsidómentes Bécsbe letelepedjék a háza vezetéséhez szükséges személyzettel együtt. Így akarták meghálálni azt a sok szolgálatot, melyet a császári hadaknak tett milliókra menő összegek előlegezése és a hadi felszerelések gyors szállítása által.¹⁾ Oppenheimer Bürglt leküldte Budára, s ottléte alkalmából az 1703. évben egy kurucz csapat a budaiakra támadt. Később Bécsbe menekül a háború borzalmai elől s a kurucz idők elmúltával testvérével, Joachimmal együtt valóságos csatatért képezett, melyen a budai tanács vívta meg hatalmi guerillaharczait a kancelláriával, mert az utóbbi nem akarta a Bürglék kiűzetését megengedni.²⁾

Bürgl Sámuel tanusága szerint 1703 szeptember 28-án, egy pénteki napon s utána november 17-ike körül Buda előtt portyáztak a kurucz seregek s bő zsákmánnyal megrakottan távoztak. E két betörésről nem szólnak Budapest történetírói. Palugyai³⁾ szerint 1706-ban »Rákóczi Ferencz párthívei Budát nyugtalanították s a polgárok marháit elhajtották, míg Pfeffershofen budai várparancsnok a várőrséggel ellenök kirohanván, őket elvonulásra kényszerítette«. Peisner⁴⁾ azt mondja: »1704-ben december 19-éről 20-ára éjjel a kuruczok be akarták venni Budavárát«. A mi feljegyzésünk korábbi harczokról szól. Hitelessége kétségen kívül áll, mert oly szemtanutól ered, aki mondhatta a háboru szenvedéseiről »quorum pars magna fui«, annál is inkább, mivel az időt sajátosságos, a zsinagógai élethez tartozó mellékkörülményekkel határozza meg. Hogy már 1703-ban azt írja, hogy Rákóczi Ferenczet megválasztották, ami tudvalevőleg csak 1704 július 6-án történt, az nem csökkenti hitelességét, mert elég lehetett neki hallania Rákóczi nevét, hogy megválasztott fejedelemnek tartsa.

¹⁾ Wolf, Geschichte der Juden in Wien. (Bécs, 1876.) 53. l.

²⁾ Büchler, A zsidók története Budapesten. (Budapest, 1901.) 188. l. s köv. Bürgl Sámuelnak Bécsbe meneküléséről Büchler szerint (i. h. 2. j.) szól az »Orsz. Lev. Benig. res 1721 jan. 24-én«. A jelzett okirat azonban csupán Bürgl Joachimnak a pénzverő-intézet számára eszközölt szállítások ügyében benyújtott folyamodványát és a rávonatkozó szakértői véleményt tartalmazza.

³⁾ Buda-Pest sz. kir. városok leírása. (Pest, 1852.) 68. l.

⁴⁾ Budapest a XVIII. században. (Budapest, 1900.) 83. l.

Meg fogjuk érteni s így megbocsátani, hogy Bürgl rebelliseknek nevezi a kuruczokat, hiszen nem kívánhatjuk tőle, hogy hazafiasabb legyen mint maguk a budaiak, kik nagy ellenszenvvel viseltettek a kuruczok ellen s a császár 1703 október 23-iki szabadságlevelét, mely a szabad kir. városok sorába emelte Budát, kiváló labanczérzülettel igyekeztek meghálálni. Bécs utczáin és egyetemén 1706-ban a kuruczok és a zsidók ellen harczias és gyűlölettel telt felhívásokat ragasztottak ki.¹⁾ Buda szívesen fogadta Bécs példáját úgy a kurucz-, valamint a zsidógyűlöletben.

A följegyzés nem mulja felül a naptári feljegyzéseknek mértékét s így fontos dolognak tartja a kurucz felkeléssel együtt a szarvasmarha árát is közölni. Ugyanígy járt el Oppenheimer Sámuel egy másik védencze, Schulhof Izsák,²⁾ ki megírta Budavár visszafoglalásának történetét s emlékiratát ama gyöngyélet ecsetelésével kezdi, amidőn a török uralom alatt egy font kövér hús 4 krajczárért volt kapható, a legjobb borjúhús fontja 8 krajczár volt s a pint bort 2 garasával mérték.³⁾ Trebitsch Ábrahám krónikájában is említ ilyeneket.⁴⁾

Hogy Oppenheimer Sámuelnek 1703-ra Lipót császár 350.000 forintról szóló utalványt állíttatott ki — mint Bürgl írja — azon nem fogunk csodálkozni, ha tudjuk, hogy milliókra menő követelései voltak a kincstárral szemben.⁵⁾

Az Oppenheimer Sámuel név ötletéből említsük meg, hogy egy dr. Oppenheimer Sámuel nevű orvos 1785. évben Bécsbe történt költözködése előtt több esztendeig Magyarországon működött s az utrechti egyetemen szerzett doktórátusát a pesti dekanatus által nosztrifikáltatta.⁶⁾ A század hetvenes éveiben a pozsonyi kórház orvosa volt s e minőségében a vesekő ellen hathatós gyógyszert vélt feltalálni a tört

¹⁾ Wolf, i. m. 53.

²⁾ Kaufmann, Die Erstürmung Ofens. (Trier, 1895.) 48. l.

³⁾ I. m. מנלת אובין 1. l.

⁴⁾ Kórósz haittim. Magyar vonatkozásait összeállítottam a Zsidó Néplap I. évf. 29. számában.

⁵⁾ Kaufmann, Okmányok Wertheimer Sámson életéből. (Budapest, 1891.) 8. l.

⁶⁾ Wolf, i. m. 88. l.

dióban, amint azt a Pressburger Zeitung 1778. április 4-én megjelent száma mutatja. A nevezett lap a zsidókról rendesen becsmérőleg szól s így annál jellemzőbb az Oppenheimernél használt méltányló hang. A hír az eredeti helyesírás szerint kivonatolva így hangzik:

Zum Troste derjenigen, welche mit Sand und Steinschmerzen behaftet sind, machet Herr Sam. Bernhard Oppenheim, Medicinä Doktor unter dessen Aufsicht sich das allhier auf Palfischem Grund etablierte Judenspital befindet, hiemit bekannt, dass derselbe unter verschiedenen andern praktischen Beobachtungen die Blüthe der sogenannten Stein oder Wälischen Nüsse (Juglans) welche in der Sonne gedürret und pulverisiret für ein sicher, unschuldig und zuverlässigs und schmerzstillendes Mittel wieder Sand und Stein im menschlichen Körper befunden habe... Benandter Herr Doktor versichert, dass unter allen bisher bekannten Mitteln... unter welchen derselbe in seiner zur Utrecht herausgegebenen Inaugural Dissertation... nahmheft gemacht keines diesem gleichkomme... Er verspricht auch sobald wie möglich eine vollständige Abhandlung von dem Nutzen und medicinischen Gebrauche der Bäume ans Licht stellen zu wollen.

Az említett Jalkutpéldányon 3 feljegyzés van,¹⁾ nem számítva Bürgl német aláírását, mely így hangzik:

Samuel Bürgl Juden des Kays. Ober Kriags Factor Samuel Oppenheim bestelten zu Ofen in Hungarn.

Egy rövidebb zsidó-német feljegyzés szól Oppenheimerről s Bürgl családjáról.

לזכרון זה אדוני הקצין משתדלין (sic) הגדול כהר"ד שמואל אופנהיים
בווינא מאדוננו הקיסר לעפאלטום י"ה האט אן וויזונג ביקומין מה שחייב לו
על שנת תס"ד *) לס"ק כך שלשים וחמשה פעמים מאה אלפים זהובים בל"א
3.500,000 נאום משיתו הק' שמואל בל"א יודא בירגל מק"ק והנקפודט דמיין
משפחת מאיר רישלינג וזנתו רבקה בת פרנס ומנהיג מהר"ר נתן יפה זצ"ל מק"ק
בינא אצל נהר ריין.

¹⁾ Mind a hármhat Schwarzstein S. B. verebélyi rabbi úr közölte velem, a miért e helyen is köszönetet mondok neki.

²⁾ Mivel Oppenheimer 1703-ban (május havában) halt meg s Bürgl nem írja neve után a szokásos ל"ה eulogiát, valószínű, hogy a feljegyzés még korábbi időből származik. (L. Frankl, Inschriften, 52. l.)

A kuruczokról való megemlékezés így hangzik:

לזכרון שנת חמשת אלפים וארבע מאות שישים (sic) וארבע לבריאת
 עולם האט זיך העם דגקרא הוננארין נגד אדוננו הקיסר לעפאלטוס יר"ה אויף
 נישמעלט אונ' כלל ניט מער וואלן תחת ממשלתו זיין אן זיך דוכום וורנץ
 ראקאצי אן זיבין ביהזין בוחר ניוועזין או' עם אשר לא יספר מרוב צוזאמין קומין
 אונ' שמחת תורה בשעת קריאת התורה בעמדי לפני ספר תורה לחתן תורה נגד
 החזק כאן אצל פעשט קומין אונד פיל בהמות הינוועק גינומין, מן האט צוואר
 ין חזק כאן מיט שטיק¹⁾ הניבר גשאַסין אבר ניט ניה[ל]סין זונדרין ווידראום
 מיט שלל פארט נינגן אונ' החזק אך ערשלאססען ניקס היריין גלאזין, רק
 ממש אלי בהמות מיתי (sic) ברעב ניוועזין משום זה מן איין פאר נוטי אוננארישי
 שורים²⁾ זונשטי שנים המישים אך שישים ר"ט ביצאהלט ווארין אום ה' ט'
 אונ' יו"ד זהובים קויפט וויא שאף אום ה' פנים³⁾ איין קוא מיט נוט קאלף
 שני זהובים וחצי איין סום חצי ר"ט וויא איך אך זעלבסט כמה שטיק
 קויפט האט.

Magyarúl: Emlékül a világ teremtésétől számított 5464. évre, a midőn felkeltek a magyarok, urunk, Lipót császár' ellen s semmiképen sem akartak többé hatalma alatt lenni s Rákóczi Ferencz herczeget megválasztották maguknak Erdélyben. Megszámlálhatatlan sokaságú sereg gyülekezett össze s a tóra örömnepén a tóra felolvasásakor, midőn a tóra elé járultam mint chaszan tóra (a tóra yölegénye) az itteni, Pesttel szemben fekvő vár elé vonultak és sok marhát elhajtottak. Bár ágyúkkal lövöldöztek reájuk, nem használt, hanem másodízben is ellátták magukat zsákmánynyal s a várat körülzárva nem engedtek be senkit. Az éhségtől majdnem az összes marha elhullott, amiért egy pár jó magyar ökör, mely ezelőtt 50 vagy 60 talléron elkelt, 9 vagy 10 forintért volt kapható, épúgy lehetett egy jó juhot kapni 5 garasért, egy tehenet jó

¹⁾ Stück az ágyúnak régi német neve. Így is hangzik: Stuck. Budavár elfoglalása után Schrevogl apátnak tiszteletére »drei stuck gelöset worden«. (Századok. XXXV. 72. l.)

²⁾ Tulajdonképen érthetetlen, miért lehetett az ostrom ideje alatt oly olcsón vásárolni állatokat, hacsak fel nem tételezzük, hogy a זונשטי שנים kifejezés s ווארין szó után értendő s akkor azt mondaná Bürgl, hogy ezelőtt 8—10 forint volt az ökör ára s az ostrom alatt drágult meg.

³⁾ Talán azt a garast érti alatta, melynek értéke 77 fillérrel volt egyenlő.

borjával együtt 2¹/₂ forintért, egy lovat egy fél tallérért, amint magam is vettem több darabot.

E zsidó-német feljegyzést némileg kiegészítik a következő héber sorok:

לזכרון שמחת תורה שנת תס"ד בעמדי לפני ספר תורה במצות חתן תורה
באו המורדים הגקרא בליא רעבעליר העם אונגריין ועומדיי אצל המקום פעשטי
נגד חזק אובין פתאום ולא ידע איש מאומה מפני זה הי' מורא גדול והלכנו
מבתינו לחזק הג"ל ומשם זרקו בקדורי אש הגקרא שטיק גדולים על המורדים
תסע[ו] אתיהם שבת פרשת וישלח באו המורדים עוד פעם לפני המקום ולקחו
משם שלש מאות בהמות ואלף צאן והלכו לדרכיהם ועשהו הרג רב בחזק
צאלנאק אצל נהר דייסי.

Magyarúl: Emlékül az 5464-iki év tóra örömnepére, midőn a tóra elé járultam s jöttek a magyar lázadók, akik németül úgy neveztetnek »Rebeller« és megállapodván Pest városa mellett, hirtelenül, észrevétlenül Budavárra támadtak. A nagy rettegés miatt házainkból a várba menekültünk, ahonnan ágyúknak nevezett nagy tűzokádó fegyverekkel lőttek a lázadókra, akik erre elvonultak. »Vajislach« hetiszakas szombatján ismét ott termettek és elrabolván 300 marhát és 1000 juhot, eltávoztak és a Tisza melletti Szolnokon leölvén azokat nagy tort csaptak.

Budapest.

DR. RICHTMANN MÓZES.

ADALÉKOK AZ ÓBUDAI HITKÖZSÉG ÉS CHEVRÁK TÖRTÉNETÉHEZ.

(Vége.)

A héber feliratok magyarázatai.

11. שויתי.

Az I. sz. a. díszes, rézből készült négyoszlopos állványt képez, amely tulajdonképen két s'vizit tartalmaz. A felső, mely még a régi templomból való, művészies kivitelű מנורה, valamint kerete is csupán zsoltári versekből áll. Az alsó ábrázolja a jelenlegi csodaszép kivitelű סיני-הקודש-t: a tűzben lobbanó סיני hegyén a לוחות körülvéve 6 oszlopos mennyezettel, amelyen korona díszeleg.

¹) Mindkét helyen Pest a magyar kiejtés szerint van írva.